CZU: 81’322.4:004.8:001.89 https://doi.org/10.59295/teia2025.05

CONTRIBUȚIA GLOBALIZĂRII TEHNOLOGICE LA REEVALUREA METODOLOGIEI ÎN DOMENIUL TRADUCERII

Cristina ZBANȚ

Școala Doctorală de Științe Umaniste și ale Educației,
Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: 0009-0008-1082-0156

Schimbările la nivel global înregistrate în evoluția tehnologiilor informaționale și de comunicare au influențat simțitor toate domeniile de activitate, iar traducerea nu este o excepție. Pe lângă activitatea practică de traducere, care recurge în diferită măsură la oferta noilor tehnologii informaționale și de comunicare, înregistrăm prezența abordărilor actualizate care vizează metodologia cercetărilor asupra traducerii și criticii traducerii, realizate inclusiv prin aplicarea strategiilor care se sprijină pe infrastructura informaticii. Totuși, utilizarea inteligenței artificiale la procesul de traducere nu exclude condiția revizuirii traducerilor de către un traducător, mai cu seamă în cazul traducerilor literare. În articol ne referim la unele aspecte ale problematicii anunțate în titlul prezentei investigații.

Cuvinte-cheie*: inteligența artificială (IA), metodologie de cercetare, noile tehnologii informaționale și de comunicare (NTIC), strategie de traducere, traducere literară, traductologie.*

TECHNOLOGICAL GLOBALIZATION AND ITS CONTRIBUTION TO THE REASSESSMENT OF METHOLDOLOGY IN TRANSLATION STUDIES

Global changes in the evolution of information and communication technologies have significantly influenced all areas of human activity, and translation is no exception. In addition to practical translation activity, which increasingly relies on new information and communication technologies, there is a growing number of updated approaches focusing on the methodology of translation studies and translation criticism. These approaches are developed, in part, through the application of strategies based on computational infrastructure. Nevertheless, the use of artificial intelligence in the translation process does not exclude the need for revision by a human translator, especially in the case of literary translation. This article examines several key aspects of the issues indicated in the title of the present study.

Keywords: *artificial intelligence (AI), research methodology, new information and communication technologies (NICT), translation strategy, literary translation, translation studies.*

Introducere

Evoluția internetului și consecințele progresului în domeniul tehnologiilor informaționale și de comunicare se răsfrâng nemijlocit asupra activității de traducere. Vorbim, mai ales, despre efectele pozitive, datorate depășirii limitelor tradiționale ale

sistemelor de comunicare şi de informare, despre accesul la numeroase surse de documentare care susţin procesul de traducere şi, totodată, contribuie la cercetarea ştiinţifică în traductologie, la evaluarea metodelor, strategiilor şi procedeelor de traducere, a criticii traducerilor.

Câteva repere istorice în evoluţia traducerii automate

În ultimele decenii, progresele tehnologice au pătruns masiv în lumea traducerilor, dar subiectul colaborării om – maşină în domeniul traducerii nu este recent, el fiind de secole în centrul intereselor ştiinţifice de o amploare interdisciplinară şi îmbinând aspecte ale cercetărilor antropologice, filosofice, psihologice, neurologice, cibernetice ş.a.

René Descartes scria încă în 1637, în lucrarea sa „Discurs asupra metodei", „în timp ce, dacă ar exista maşini care să aibă asemănare cu corpurile noastre şi să imite într-atât acţiunile noastre pe cât le-ar fi posibil din punct de vedere moral, am avea totdeauna două mijloace foarte sigure de a recunoaşte că ele nu ar fi, pentru atât, oameni adevăraţi." [1, p. 84].

Matematicianul accentuează că primul mijloc care constituie diferenţa om-maşină rezultă din condiţia că maşina „nu s-ar putea folosi niciodată de vorbe, nici de alte semne, pe care să le îmbine, aşa cum facem noi pentru a comunica altora gândurile noastre. Căci se poate uşor concepe ca o maşină să fie astfel alcătuită încât să rostească cuvinte, şi chiar să rostească unele cu privire la acţiuni corporale care vor pricinui anumite schimbări în organele ei, bunăoară dacă am atinge-o într-un anumit loc, să întrebe ce vrem să-i spunem; sau în altul, să strige că o doare şi altele asemănătoare; dar nu in aşa fel, încât să îmbine în chipuri diferite aceste cuvinte, pentru a răspunde cu înţeles la tot ceea ce se va vorbi în prezenţa sa, lucru pe care pot să-l facă până şi oamenii cei mai slabi de minte.". Iar al doilea mijloc de separare a posibilităţilor omului şi ale maşinii este că, „deşi ele ar îndeplini mai multe lucruri tot atât de bine ca oricare dintre noi, sau poate chiar mai bine, ele ar greşi neapărat în altele, prin care s-ar da la iveală că nu acţionează în mod conştient, ci numai datorită aşezării organelor lor." [1, p. 84-85].

Problematica traducerii realizate de o maşină, adică traducerea automată, se regăseşte printre cele examinate în cadrul filosofiei limbajului [2, p. 269-298]. Autorii volumului de referinţă vorbesc despre trei revoluţii tehno-lingvistice în istoria omenirii: prima revoluţie se datorează inventării scrisului cu efecte amplificate prin inventarea şi răspândirea tiparului. A doua revoluţie vizează gramaticalizarea diferitor limbi, susţinută prin dezvoltarea politicilor lingvistice şi prin alfabetizare. A treia revoluţie, care se sprijină nemijlocit pe primele două, constă în procesarea electronică a limbajului natural, iar efectele ei au declanşat dispute cu referire la posibilităţile şi limitele a ceea ce numim inteligenţă artificială [2, p. 269-270].

Din perspectivă istorică, traducerea automată este printre primele domenii de utilizare a posibilităţilor calculatorului şi se bazează pe diverse cercetări, mai mult sau mai puţin reuşite, realizate în cadrul câtorva universităţi mari din SUA spre sfârşitul anilor patruzeci. Amintim în acest context cercetările matematicianului american Warren Weaver (1949) care printre primii a admis posibilitatea traducerii automate între limbile naturale pe care o asimilează cu decriptarea [2, p. 270]. Este evident că ideea respectivă pare foarte naivă, mai ales că, lingvistica teoretică şi lingvistica textuală, orientate spre

analiza comunicării umane, în prezent implicate masiv în elaborarea algoritmilor pentru inteligența artificială, se vor contura ca științe mult mai târziu și vor influența simțitor cercetările încadrate în traducerea automată, inclusiv cea realizată cu aportul inteligenței artificiale. La rândul său, traductologul francez Georges Mounin a consacrat un volum aparte problematicii traducerii automate [3], subliniind că succesul acesteia pornește de la competențe interdisciplinare (conlucrarea lingviștilor și specialiștilor în domeniul calculului electronic).

O traducere automată pune în joc cunoștințe lingvistice profunde, adaptate la analiza diverselor niveluri ale contextului discursiv. Primele cercetări la confluența lingvisticii și traducerii, cu accent pe traducerea automată, sunt marcate printr-o încredere în reușită, dar, cu timpul, lucrurile doar se complică. Anume din aceste motive, constatăm că întreg parcursul traducerii automate cunoaște oscilații radicale, de la un optimism naiv la scepticism total, adică la negarea oricărei posibilități a acestui tip de traducere, mai ales în cazul textelor filosofice, psihologice, literare ș. a. care reflectă comunicarea umană în toată complexitatea ei (ironie, negare, joc de cuvinte, registre stilistice etc.).

Traducerea automată este o traducere scrisă, deoarece în rezultatul procesului dat obținem un text scris. Chiar dacă programele moderne de traducere sunt destul de sofisticate, ele nu pot rezolva sarcina de a alege opțiunea adecvată contextual, care este determinată de diferiți factori. Rezultatul acestui tip de traducere poate fi folosit doar ca schiță a viitorului text care va fi editat de către traducător. Este vorba și despre un mijloc de a obține o înțelegere generală a subiectului și a conținutului textului literar pentru a decide asupra macro și micro strategiilor de traducere a textului literar. Totuși, interesul pentru traducerea automată nu scade, mai mult chiar, se conturează un sector aparte de cercetări în direcția dată, cu accent pe implicarea inteligenței artificiale, motivate din punct de vedere teoretic și practic.

Obiectivul general al cercetărilor asupra inteligenței artificiale urmărea scopul posibilității de a simula cu ajutorul calculatorului activitatea inteligentă a omului prin recunoașterea formelor complexe, prin utilizarea pertinentă a cunoștințelor și a limbajului natural. Probabil nu este întâmplător că, din 2013, traducerea neuronală automată devine tot mai prezentă pe piața traducerilor și suscită interesul cercetătorilor în domeniu [de exemplu, 4, 5, 6, 7], iar dezvoltarea algoritmilor de traducere automată neuronală nu lasă loc de îndoială: acest instrument deține o parte semnificativă a perspectivei traducerii profesionale (cu excepția traducerii literare și a altor traduceri libere și creative care conțin umor, ironie și referințe culturale, fiind dificil de interpretat de o mașină).

Metodologia demersului de cercetare și evaluare în domeniul traductologiei sub impactul inteligenței artificiale

Problemele legate de traducere în era digitală devin tot mai relevante datorită corelației ce se constituie între noile capacități tehnologice și obstacolele rezultate din gradul de complexitate a informației culturale ce se constituie în procesul traducerii, căci traducerea este o condiție a existenței și a perpetuării culturii. Pe de o parte, tehnologiile informatice moderne utilizate în traducere au dus la apariția programelor de traducere, a memoriilor de traducere, a programelor de recunoaștere vocală, a dicționarelor electro-

nice și a multor altor posibilități care contribuie la facilitarea activității traducătorului. Pe de altă parte, traducerea orientată spre cultură, va avea întotdeauna nevoie de traducătorul uman. În același timp, traducerea literară, ca formă de artă, este chemată să promoveze un dialog intercultural. Astfel, examinarea unor probleme metodologice și culturale ale traducerii, necesită o actualizare cadrată la actualitate.

Este bine cunoscut faptul că în cercetările asupra metodologiei în traducere nu există o opinie general acceptată, ceea ce ne motivează să presupunem că globalizarea în traductologie nu va reuși să soluționeze problema în cauză. Metodologia modernă a traducerii se transformă ca urmare a unei sinteze cu caracter transdisciplinar, traducerea digitală devenind în acest context un catalizator civilizațional, iar traducerea literară, orientată cultural, se află în centrul continuumului global semiotic, cultural și intercultural. Astfel, apare necesitatea revizuirii atât a metodelor de cercetare și de evaluare formate în procesul de constituire a traductologiei ca domeniu autonom, cât și evoluția instrumentelor și programelor informatice puse la dispoziția traducătorului. Anume din aceste considerente analizăm diversitatea de opinii emise asupra metodelor aplicate în domeniul traducerii, a strategiilor de traducere în perspectiva compatibilității acestora cu instrumentarul oferit de noile tehnologii informaționale și de comunicare.

De la bun început trebuie de recunoscut că în traducerea literară este acceptat tot mai frecvent suportul oferit de IA, dar cu condiția clară a necesității de post-redactare efectuată de către traducătorul uman. Nu negăm faptul că, deseori, IA poate răspunde adecvat unor necesități specifice și bine delimitate, dar o așa abordare este valabilă mai cu seamă în cazul traducerii textelor din domeniul limbajelor specializate. În cazul traducerii literare, IA asigură o continuitate, construiește lianți între traducerea umană și traducerea efectuată de calculator.

Considerăm că IA ar putea susține macro strategiile aplicate în cazul traducerii textelor literare. Datorită mecanismelor procedurale care stau la baza producției culturale, macro strategiile de traducere oferă cercetătorilor instrumentele necesare pentru a analiza complexitatea sistemelor semiotice implicate în interacțiune în procesul traducerii [8], a practicilor creative și translaționale în contexte sistemice mai largi, inclusiv prin atragerea dimensiunii paratextuale și intertextuale.

E știut că orice text sau discurs supus traducerii este elaborat în condițiile unei anumite societăți și civilizații, adică orice text, indiferent de genul sau tipul acestuia, integrează o componentă culturală prezentată în mod explicit sau implicit. Această componentă este redată printr-un sistem semiotic ce deservește limba-sursă și respectă parametrii acestei limbi. Ne alăturăm, în acest sens, afirmației Irina Condrea că „În procesul de transpunere dintr-o limbă în alta are loc nu pur și simplu o schimbare mecanică de coduri, ci un transfer total al comunicării în alți parametri.” [8, p. 314]. Astfel că, atunci când dorim să realizăm o traducere spre o societate-țintă, trebuie respectate toate componentele textului original, efectuând anumite adaptări pragmatice și normalizări terminologice în conformitate cu mediul limbii și culturii-țintă. Este o sarcină destul de complicată pentru IA, adică, este clar de la sine că omul nu poate fi exclus din ecuația care exprimă procesul de traducere. Există numeroase exemple de texte care se înscriu în parametrii nominalizați: este vorba despre texte literare, filosofice, istorice, juridice ș. a. Dar și în interiorul acestui tip de texte trebuie deosebite niște niveluri mai fine, când

avem de a face cu o cultură regională, sau a diferitelor clase sociale etc., adică vom traduce texte ce aparţin unor „subculturi" sau chiar unor „contraculturi".

Teodora Cristea a subliniat, în mai multe rânduri, faptul că asocierea semnelor lingvistice cu realitatea înconjurătoare depinde de anumiţi factori cum ar fi condiţiile sociale şi istorice în care s-a dezvoltat comunitatea respectivă, experienţa lingvistică şi culturală, contactele cu alte comunităţi etc. Cu toate ca limba are o existenţă obiectivă, utilizarea sa depinde neapărat de o experienţă colectivă şi/sau individuală. Fiecare colectivitate lingvistică, iar în interiorul ei fiecare individ, utilizează materialul lingvistic disponibil în conformitate cu datele oferite de această experienţă [9, p.174-175].

În astfel de circumstanţe, traducătorul uman se confruntă cu o serie de dificultăţi importante şi este nevoit să recurgă la tot felul de adaptări, explicaţii, parafrazări, compensări ale informaţiei cu un caracter pragmatic, sociocultural, diacronic, geografic etc. În vocabularul oricărei limbi întâlnim elemente care, informând despre obiecte, fenomene, noţiuni reale sau abstracte, comunică asemenea conţinuturi care se axează, în special, pe fapte particulare ale istoriei, vieţii politice, sociale şi economice ale unei comunităţi naţionale, pe particularităţile mediului său geografic, obiectele specifice ale civilizaţiilor trecute şi prezente, noţiunile şi tradiţiile etnografice şi folclorice etc., toate fiind deseori numite "realia" sau "realităţi". Traducătorul trebuie, în plus, să „modernizeze" unele texte scrise în perioada precedentă, făcând adaptări la realitatea actuală a limbilor sursă şi ţintă. Umberto Eco aminteşte în acest context despre faptul că fidelitatea în traducere nu se face traducând cuvânt prin cuvânt, şi că trebuie să traducem de la o cultură spre alta [10, p. 190], adică traducem „o lume printr-o altă lume". Cu un mare grad de siguranţă putem afirma că IA nu este capabilă să gestioneze adecvat aceste condiţii.

Metodele de traducere utilizate în acest scop conturează o serie de contexte din care extragem strategiile, procedeele şi tehnicile de traducere. De fapt, trebuie să pornim de la condiţia că metoda exprimă o opţiune globală (macro strategie de traducere) care se referă la textul integral ce urmează a fi tradus şi are drept scop procesul şi rezultatul, iar tehnica şi procedeele de traducere se referă doar la rezultat şi la unităţile mai mici ale textului.

Noţiune de metodă de traducere este foarte prezentă în studiile actuale. De exemplu, James Holmes, poet şi traducător american, se interesa de raportul ce se constituie între traducere şi alte sisteme de semnificaţii, ceea ce a influenţat tipul de metodologie de aplicat. Holmes a pus în valoare diverse metode de traducere şi evoluţia prin care acestea au trecut la diferite etape ale istoriei şi delimitează patru tipuri de traducere care se află în diferite relaţii cu originalul şi aparţin unor tradiţii teoretice diferite. Fără a privilegia vreun tip de traducere, Holmes susţine că fiecare tip (metodă) de traducere ales de către traducător deschide o anumită serie de posibilităţi, totodată excluzând altele [11, p. 67-68].

La rândul său, Georgiana I. Badea subliniază că, în epoca globalizării informatice şi a multilingvismului, absenţa unei metodologii generale a traductologiei nu contribuie la punerea în valoare a utilităţii unor reguli de globalizare traductologică, cu toate că, elaborarea unei metodologii generale a traductologiei ar putea servi atât intereselor traductologilor, cât şi formatorilor şi traducătorilor [12, p.65]. Este perioada în care metodologia traducerii se concentrează pe reflecţiile cu referire la obiective, ipoteze, metode

de cercetare, documentația tematică și terminologică, la procedeele și tehnicile de traducere la etapa de pre-traducere, deoarece traducerea rămâne în continuare un mijloc de organizare a modului de a gândi și de a se informa.

În general, există opinia că, atunci când comparăm o metodă sau o strategie de traducere cu aplicate la analiza tehnicilor de traducere, se face referință la procedeele verbale concrete, vizibile în rezultatul traducerii, căci se stabilesc anumite tipuri de echivalențe. Astfel, am putea accepta că în acest caz funcționează micro strategia de traducere. Spre deosebire de strategii, care pot fi și non verbale și la care se recurge la orice fază a traducerii cu scopul de a rezolva problemele ce apar pe parcurs, tehnicile de traducere se manifestă doar la reformulare, în faza finală de luare de decizie.

Teodora Cristea pornește de la constatarea că traducerea este un proces interpretativ complex [9, p. 101]. Autoarea analizează strategii și tactici ale traducerii, centrate pe alegerea mijloacelor de transfer al sensului. Parcurgând ideile expuse observăm, totuși, o oscilare terminologică, în pofida denumirii lucrării prin strategii de traducere. Teodora Cristea operează cu noțiunea de procedee de traducere (coordonate cu nivelurile funcționale) care se prezintă ca rezultatul punerii în aplicare a unor reguli strategice și care rezonează cu structura generală a textului ca textualizare de un anumit tip de discurs și de reguli tactice, adică de alegere a mijloacelor lingvistice obligatorii sau facultative [9, p. 102-103]. Considerăm că această divizare a strategiilor deschide o pistă de declanșare a definitivării mai clare a noțiunilor de macro și micro strategie de traducere.

Mariane Lederer adepta viziunile textuale și ale traducerii sensului și consideră că orice traducere implică o strategie realizată în trei etape: înțelegerea sensului; deverbalizarea care constă în captarea intențiilor mai mult sau mai puțin explicite ale textului sursă ca efect imediat al înțelegerii textului și reverbalizarea, care îl obligă pe traducător să se detașeze de constrângerile impuse sensului de limba sursă [13 p. 15].

IA ar putea contribui simțitor la ambele etape: prin aplicarea metodelor la etapa de pre-traducere, prin extragerea unor surse documentare pertinente pentru o înțelegere mai completă a textului de tradus; prin organizarea și prelucrarea datelor în corpusul faptic (interpretarea faptelor, reformularea, redactarea) [12, p. 66]. La etapa de reverbalizare este totuși mai pertinent rolul traducătorului uman, iar IA ar putea contribui la o ușoară redactare.

În același timp dacă ne referim la traducerea literară, am accepta opinia expusă de Jörn Cambreleng care susține că „Les algorithmes génératifs produisent non pas du langage, mais une langue simulée" [14], adică, acest traducător de texte literare consideră că există o diferență fundamentală între o limbă creată de subiectivitatea umană și o scriere lipsită de responsabilitate, generată de algoritmul mașinii. Jörn Cambreleng reafirmă câteva principii esențiale care trebuie respectate: în primul rând, este subliniată condiția că traducerea literară este un factor al emancipării prin faptul că îl învață pe traducător să mânuiască o limbă care este un instrument puternic în formarea spiritului. În al doilea rând, acest beneficiu este redus simțitor atunci când activitatea de traducere este lipsită de creativitate. În al treilea rând, conform statisticelor, algoritmii tind să reducă posibilul la probabil, ceea ce contravine singularității limbii, o condiție de respectat neapărat.

Concluzii

Am trasat doar câteva circumstanțe care schițează efectele noilor tehnologii informaționale și de comunicare asupra activității de traducere, în particular, asupra celei realizate de traducătorului literar.

NTIC au creat posibilități reale de depășire a sistemelor tradiționale de activitate în domeniul traducerii și au venit cu abordări noi în cadrul metodelor de analiză și de evaluare a traducerilor, a strategiilor de traducere; ele își aduc contribuțiile la compilarea corpusului faptic și la organizarea acestuia conform unor principii pre-elaborate de traducătorul uman.

Totodată, constatăm că, spre deosebire de o traducere specializată, un text literar generează numeroase condiții pe care o traducere automată sau cea realizată de IA deseori nu este capabilă să le încadreze integral în procesul de traducere. Este vorba despre informații de ordin cultural, social, ideologic ș. a. specifice unei societății și limbii-cultură vehiculate de aceasta.

În binomul traducătorul uman – inteligența artificială, algoritmii sunt eficienți prin lipsa de emoții și de subiectivitate, dar aceste atuuri nu sunt profitabile în cazul traducerii literare, care tocmai pune accentul pe creativitate și pe abordarea subiectivă, funcțională, adaptate la condițiile spațiului intercultural, la stilul individual al autorului textului original și la contextul pragmatic în care este efectuată traducerea concretă.

Referințe bibliografice:

1. DESCARTES, René. *Discurs asupra metodei*. București: Editura Științifică, 1967, 109 p.
2. AUROUX. Sylvain; DESCHAMPS, Jacques; KOULOUGHLI, Djamel. *La philosophie du langage*. Paris: Presses Universitaires de France, 2004, 412 p. ISBN 2-13-054706-0; ISSN 0291-0489.
3. MOUNIN, Georges. *La machine à traduire. Histoire des problèmes linguistiques*. London, Paris: The Hague, Mouton, 1964, 209 p.
4. DIRAND, Baptiste ; ROSSI, Caroline. Biotraducteur et traducteur automatique. L'homme outillé et la machine-homme. *Des mots aux actes,* n° 8, 2019, p.63-78. ISBN 978-2-406-09779-2; ISSN 2592-690X.
5. ALONSO, Elisa; VIEIRA, Lucas Nunes. The impact of technology on the changing role of the translator in globalized translation workflows. In: Esperança Bielsa et Dionysios Kapsaskis, dir. *The Routledge Handbook of Translation and Globalization*. Londres : Routledge, 2021, p.391-405. eBook ISBN 9781003121848
6. DE FARIA PIRES, Loïc. Intégration de la traduction automatique neuronale à la formation universitaire des futurs traducteurs: pistes d'exploration. *Myriades*. 2018, 4:50-61.
7. KÜBLER, Natalie. La traduction automatique : traduction machine? In: *Tribune internationale des langues vivantes*, n° 45, 2007, p. 1-14. ISSN 0998-8076.
8. CONDREA I. *Traducerea din perspectivă semiotică*. Chișinău, Cartdidact, 2006, 266 p. ISBN978-9975-937-58-0.
9. CRISTEA, T. *Stratégies de la traduction*. Bucureşti, Editura fundaţiei „România de mâine", 2000, 196 p. ISBN 973-582-186-9
10. ECO, U. Dire presque la même chose. Expériences de traduction. Paris, Editions Bernard Graset, 2006, ISBN 978-2-246-65971-6
11. HOLMES, James S. The Name and Nature of Translation Studies. In: James S. Holmes, *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam, Rodopi, 1988, p.67-80, ISBN 90-6203-739-9.

12. LUNGU-BADEA G. (Georgiana I. Badea) Traduire la traductologie. Sur la légitimité de la méthode en traduction à l'époque du cyberespace. In : *De la méthode en traduction et en traductologie*. Timișoara : Editura Eurostampa, 2013, p.65-84, ISBN 978-606-569-614-3.
13. LEDERER M. *La traduction aujourd'hui*. Paris, Hachette, 1994, 223 p. ISBN 2011550009, ISBN 978-2011550002.
14. CAMBRELENG, Jörn. *Traduction par IA : « Les algorithmes génératifs produisent non pas du langage, mais une langue simulée »* In : Le Monde, 20 octombrie 2024, https://www.lemonde.fr/idees/article/2024/10/20/traduction-par-ia-les-algorithmes-generatifs-produisent-non-pas-du-langage-mais-une-langue-simulee_6356421_3232.html (consultat 10 decembrie 2025)